

DR. TÁTRAI PATRIK

Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után

Magyarország lakosságának etnikai összetétele – a népszámlálási adatok alapján – jelentősen megváltozott 2001 és 2011 között. Az élénk táruló kép első pillantásra meglepőnek tűnik. A magyarok száma és aránya csökken, míg a kisebbségeké – egy-két kivételtől eltekintve – nő. Tekintve, hogy a térség nemzetállamaiban az elmúlt évtizedekben, a roma népességet nem számítva, etnikai homogenizáció valósult meg, és korábban Magyarországon is ez a trend dominált, illetve hogy a korábbi hazai kutatások mind a nemzeti kisebbségek fokozódó asszimilációjáról tudósítottak, e folyamatok némileg ellentmondanak a várt eredményeknek. Hogyan lehetséges tehát, hogy a kisebbségek lélekszáma nő, miközben körükben a nyelvváltás és az asszimiláció a szakirodalom szerint létező folyamat? Felületes szemlélődés esetén a fentiekén kívül is több látszólagos ellentmondást találhatunk. Hogyan fordulhat elő, hogy a kisebbségek aránya nemzetiség szerint az ország 63 településén meghaladja a lakosság 50%-át, miközben a magyar nemzetiségű lakosság aránya 3138 településen éri el az 50%-ot, és a települések száma mindössze 3154? És mi a magyarázat arra, hogy több mint egy évszázados, 1920 után fokozottan érvényesülő nemzetépítés és etnikai homogenizáció mellett a mai államterületen a magyar anyanyelvűek aránya alig haladja meg az 1880-ban rögzített értéket?

Ezekre a – természetesen álnaivan feltett – kérdésekre keressük a választ jelen dolgozatban. E kérdések kijelölik azokat a főbb pontokat, amelyeket vizsgálva megragadhatjuk az elmúlt egy-két évtizedben lezajlott változások lényegét. Ezen témák elemzése remélhetőleg megadja a feleletet arra, hogy összességében milyen okok, milyen folyamatok és milyen irányba alakították és alakítják Magyarország etnikai szerkezetét és térszerkezetét a közelmúltban.

Magyarország etnikai összetételének változásai 1990 és 2011 között a statisztikák tükrében

A rendszerváltást követő bő két évtized alatt Magyarország etnikai szerkezete jelentősen átalakult, ami részben az egyes nemzetiségek lélekszámváltozásával, de legalább ennyire a censzusok módszertani változásaival magyarázható. Ha csak a többség és kisebbség számbeli viszonyát nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a korábbi, etnikailag homogénnek tűnő népességet egyre inkább a sokszínűség jellemzi. Míg 1990-ben Magyarország 10,4 millió főnyi lakosságán belül a kisebbségi kötődésűek összesített száma csak 271 ezer fő (az össz népesség 2,6%-a) volt, addig 2001-re már 532 ezer (5,2%), a legutóbbi népszámláláson pedig az összeírt 9,9 millió személy 7,7%-a, azaz 769 ezer fő.¹ A csökkenő létszámú össz-

¹ A 2001-es és a 2011-es népszámlálások adatai a valamely nemzetiséghez tartozó kategória (azaz a legalább egy kritérium alapján az adott nemzetiséghez tartozók) etnikai csoportonként közzétett értékeinek összesítése. Ha valaki több nemzetiséghez tartozónak, vagy például különböző nemzetiségűnek és anyanyelvűnek regisztrálta magát, akkor több nemzetiségnél is beszámították,

lakosság mellett a kisebbségek növekvő száma már önmagában is előrevetíti a magát magyar-nak valló népesség csökkenését. Ez így is történt, arányuk az 1990-es 97,8%-ról 2011-re 83,7%-ra esett vissza; azonban nem a kisebbségek gyarapodása miatt, hanem amiatt a közel másfél millió lakos (14,7%) miatt, akik nem adtak választ az etnikai hovatartozást tudakoló kérdésekre.² E három kategória (kisebbségek, magyarok, nem válaszolók) együttesen 100%-nál többet ad ki; a többlet a kettős kötődésük okozza.

A fent ismertetett változások hátterében több tényező húzódik, amelyek közül a leg-egyszerűbben azonosítható, illetve a változások legnagyobb részét magyarázó tényező a népszámlálás adatgyűjtésének változó módszertana. 1990-ben a korábbi gyakorlathoz hasonlóan az etnikai kötődést a nemzetiségre és az anyanyelvre irányuló kérdéssel igyekeztek felmérni. A válaszadás kötelező volt, a kérdésekre csak egy választ lehetett adni. Ez a metódus, ahogy Kertzer és Arel (2002, 10. o.) is megfogalmazza, teljesen egybevág a modern, 19–20. századi nemzetállamok ideológiájával, amelyek az embereket – a könnyebb kontrollálás miatt – kategóriákba sorolják; így minden embernek tartoznia kell egy kategóriába, de csak egy kategóriába. Ez térségünkben egyben a versengő nacionalizmusok eszköze is volt: mindenkinek döntenie kellett, hogy hova, melyik közösséghez tartozik. E döntésen múlik az adott közösség statisztikai nagysága, súlya, helyi és országos érdekérvényesítő képessége is, így a népszámlálások etnikai vonatkozású adatsorainak mindig komoly (direkt vagy indirekt) politikai befolyásoltsága volt (Kertzer–Arel 2002).

A 2001-es népszámlálás jelentős elmozdulást jelentett a korábbi gyakorlathoz képest. A nemzetiségi és anyanyelvi adatok mellett megjelent a családi, baráti közösségben használt nyelv, illetve a kulturális kötődés kategóriája (egy pont alá összevonva). Mind a négy kategória esetében három választ lehetett bejelölni, valamint fontos újítás, hogy az etnikai-felekezeti hovatartozást vizsgáló kérdésekre nem volt kötelező a válaszadás.

A 2011-es népszámlálás a tíz évvel korábbi cenzushoz hasonló módszerrel készült, de attól több ponton is eltért. A nemzetiséget hangsúlyosan, immár két kérdésben is kérdezték.³ Emellett kikerült a kulturális kötődés kategóriája a népszámlálásból, és a válaszlehetőségek száma mindhárom kategóriában kettőre csökkent. A másik fontos különbség a korábbiakhoz képest, hogy megjelent az internetes alapú kitöltés, valamint a papír alapú, de számlálóbiztos nélküli kitöltés lehetősége is, nagyobb teret adva a szabad identitásvállalásnak.⁴

A módszertani változások bemutatása után érdemes megvizsgálni, hogy az ismertetett kategóriákban hogyan változtak az összesített etnikai adatok (1. táblázat). Jól látható, hogy 2001-ben az elég tág megfogalmazású kulturális kötődés – amely kategóriával a korábbi tapasztalatok (például Szarka 2003a, 295. o., Bindorffer 2007, 13. o.) szerint is a legkönnyebb azonosulni – volt a legnépszerűbb a kisebbségek körében, illetve hasonló számban deklaráltak nem magyar nemzetiséget is. Ugyanakkor anyanyelvi kötődést mindössze fele ennyien vallottak. 2011-ben a népszámlálásban megmaradó mindegyik kategóriában nőtt a kisebbségek lélekszáma, viszont jelentős különbségekkel. Míg a nemzetiségi kategóriában a növekmény közel 70%-os volt, addig a családi, baráti közösségben használt nyelv esetében mintegy 45%-os, anyanyelv szerint azonban csak 5%-os.

így a vonatkozó értékek a kisebbségi kötődésük maximumát jelentik. Mivel a többes kötődésük legnagyobb része az adott kisebbség mellett a magyart jelölte be (Tóth–Vékás 2004 173. o.), ezért az egyszerre több kisebbséghez tartozók (akik miatt a fenti értékek nem tekinthetők pontosan a nem magyarok számának) valószínűleg csak pár ezer fővel csökkentik a fenti számokat.

² Ha csak az érdemi válaszokat tekintjük, akkor a magyarok aránya 1990 és 2011 között gyakorlatilag stagnált.

³ „34. Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?”; „35. Az előző kérdésnél megjelölten kívül tartozik-e más nemzetiséghez is?”

⁴ A 2001-es és a 2011-es népszámlálás etnikai adatgyűjtésének részletesebb módszertani ismertetését ld. Kapitány 2013. 29–31.

1. táblázat

A kisebbségek és a nem válaszolók száma kategóriánként

Kategória	Kisebbségek összesített száma			Nem válaszolt		
	2001	2011	változás, 2001= 100,0%	2001	2011	változás, 2001= 100,0%
Nemzetiség	357 274	603 455	168,9	570 537	1 455 883	255,2
Anyanyelv	179 961	188 616	104,8	541 106	1 443 840	266,8
Családi, baráti közösségben használt nyelv	230 589	333 363	144,6	558 246	1 486 218	266,2
Kulturális kötődés	360 871	628 328
<i>Összesen</i>	<i>532 439</i>	<i>768 735</i>	<i>144,4</i>	<i>524 103</i>	<i>1 398 731</i>	<i>266,9</i>

Forrás: a KSH 2001. és 2011. évi népszámlálási adatai alapján saját számítás.

Az 1. táblázat jelentős mértékű változásokról tudósít 2001 és 2011 között. Ezek jobb megismeréséhez érdemes etnikai csoportonként⁵ is áttekinteni, hogyan alakult a lélekszámuk az elmúlt két népszámlálás során kategóriánként. A 2. táblázat adatai jól érzékeltetik, hogy milyen hektikusan változott az egyes csoportokhoz tartozók száma a különböző kategóriák szerint a vizsgált időszakban, illetve hogy milyen jelentős különbségek vannak az egyes csoportokhoz tartozók lélekszámának változásában.

2. táblázat

A főbb etnikai csoportok lélekszámváltozása

Etnikai csoport	Nemzetiséghez tartozó		Változás, 2001=100%			
	2001 ^{a)}	2011	nemzetiség	anyanyelv	családi, baráti közösségben használt nyelv	nemzetiséghez tartozó
Magyar	9 627 057	8 504 492	88	88	88	88
Cigány	205 720	315 583	163	112	115	153
Horvát	25 730	26 774	151	96	109	104
Német	120 344	185 696	212	113	181	154
Román	14 781	35 641	330	164	219	241
Ruszin	2 079	3 882	303	90	106	187
Szerb	7 350	10 038	189	109	136	137
Szlovák	39 266	35 208	168	84	90	90
Szlovén	4 832	2 820	79	54	56	58
Ukrán	7 393	7 396	111	69	72	100
Arab	2 367	5 461	325	204	241	231
Kínai	2 915	6 770	271	241	238	232
Orosz	5 512	13 337	264	227	260	242
Egyéb	101 543	127 525	107	74	146	126
Nincs válasz	524 103	1 398 731	255	267	266	267
<i>Összesen</i>	<i>10 683 599</i>	<i>10 671 958</i>	<i>103</i>	<i>99</i>	<i>99</i>	<i>104</i>
<i>Népesség</i>	<i>10 198 315</i>	<i>9 937 628</i>	<i>97</i>	<i>97</i>	<i>97</i>	<i>97</i>

a) 2001-ben a kulturális kötődésükkel együtt.

Forrás: a KSH 2001. és 2011. évi népszámlálási adatai alapján saját számítás.

⁵ A korábbi vizsgálatok döntően a hazai nemzetiségekre fókuszáltak, jelen kutatás ugyanakkor egy teljesebb kép kialakítására törekszik, amibe beletartoznak a nem hazai kisebbségek is. Az utóbbiakra vonatkozó adatok azonban csak korlátozottan érhetők el, így több esetben nem állt módunkban róluk adatot közölni.

A főbb etnikai folyamatok és azok értelmezési keretei

A fent bemutatott adatok áttekintése után több kérdésre keressük a választ. Milyen folyamatok alakítják Magyarország etnikai arculatát? Hogyan lehet értelmezni a változásokat, milyen okok és tényezők állnak a kategóriánként és etnikumonként eltérő mértékű és irányú folyamatok hátterében? Ennek megválaszolására számba vesszük a lehetséges tényezőket, majd megvizsgáljuk alkalmazhatóságukat a jelenségek értelmezésére.

Az etnikai csoportok lélekszámváltozását három tényező határozza meg: a természetes szaporodás (élveszületések és halálozások különbözete), a migráció (ki- és bevándorlás különbözete), valamint az etnikai önbesorolásban bekövetkező változások, amelyeket összefoglalóan nevezhetünk szubjektív tényezőknél is. Részben ez utóbbi kategóriához lehetne sorolni, de jelentősége miatt érdemes külön tárgyalni az etnikai vonatkozású kérdésekre nem válaszoló témakörét.

Természetes szaporodás

A 2011-es népszámlálás alapján a cigányságot leszámítva nincs alapvető különbség a természetes szaporodás értékeiben a nemzetiségek és az összlakosság között (pl. a száz nőre jutó élve született gyerekek számában), és a roma közösség kivételével mindegyik csoport körében természetes fogyás figyelhető meg. Ezen túlmenően azonban jól látható, hogy a legtöbb kisebbség – főként a nagyobb lélekszámú közösségek, amelyek utánpótlásában kisebb szerepet játszik a bevándorlás – mind az országos átlagnál, mind a magyar lakosságnál öregebb korszakozott, magasabb átlagéletkorral. Különösen a kisebbségi nyelvhasználók elöregedése feltűnő, ami jól mutatja a fiatal generációk nagyfokú nyelvi asszimilációját (3. táblázat). Ugyanakkor az öregedési index 1990–2011 közötti változása sem egyenletes; több csoport esetében megfigyelhető ingadozása azt mutatja, hogy a kisebbségi népesség számának változása napjainkban nem írható le egy lineáris asszimilációként vagy elöregedésként.

A 3. táblázatból kiolvasható, hogy azon csoportok esetében legmagasabb az öregedési index,⁶ akiknek a lélekszáma amúgy is csökkent 2001 és 2011 között (szlovénok, szlovákok). Érdekes, hogy bár a száz főre jutó élve született gyerekek számában nem számottevő az eltérés az egyes etnikai csoportok között, az öregedési index alapján a kisebbségek mégis jelentősen kedvezőtlenebb korösszetételűek a többségnél – azaz a magyar és a kisebbségi anyaktól született gyerekek száma hasonló, azonban mégis kevesebb a kisebbségi kötődésű gyerek. Ez értelmezhető az asszimiláció egyik jelének is: Szilágyi N. Sándor hívja fel a figyelmet arra, hogy az asszimiláció demográfiai értelmezésénél fontos elválasztani az egyes etnikai csoportok biológiai és etnikai reprodukcióját, hiszen például nem minden szlovák nemzetiségű nőnek lesz szlovák gyereke (Szilágyi 2004. 178–179).

⁶ Öregedési index: a 60 év felettieknek a 15 év alattiakhoz viszonyított aránya.

3. táblázat

A hazai nemzetiségek öregedési indexe, átlagos életkora, illetve a száz nőre jutó élve született gyermekek száma

Etnikai csoport	Öregedési index						Átlagos életkor	Száz nőre jutó élve született gyermek	
	anyanyelv			nemzetiség					
	1990	2001	2011	1990	2001	2011	2011	2001	2011
Magyar	91	127	171	94	132	175	41,5	..	150
Bolgár	463	420	248	..	240	290	43,8	130	137
Cigány	14	21	27	11	12	14	26,3	239	233
Görög	393	468	365	..	222	149	39,8	108	117
Horvát	375	458	604	297	298	365	47,3	154	154
Lengyel	76	126	207	..	108	218	42,7	134	131
Német	598	964	628	230	310	245	44,1	147	138
Örmény	267	112	160	..	165	341	44,0	128	138
Román	235	271	233	156	209	173	41,3	142	139
Ruszin	..	285	534	..	227	342	45,7	145	162
Szerb	435	243	290	370	214	186	41,2	123	121
Szlovák	891	724	737	514	403	447	49,9	161	165
Szlovén	399	445	969	281	336	510	49,5	171	177
Ukrán	320	157	244	..	156	160	39,7	130	129
Nem válaszolt	..	54	106	..	52	107	37,8	..	132
Népesség	92	123	161	92	123	161	41,5	..	147

Forrás: a KSH 1990., 2001. és 2011. évi népszámlálási adatai alapján saját számítás.

A természetes szaporodáshoz köthető demográfiai mutatók alapján a cigányság mutatói gyökeresen eltérnek a többi csoport értékeitől. Korösszetételük rendkívül fiatalos, átlag-életkoruk 15 évvel alacsonyabb, mint az össznépességé. Mindezek alapján megállapítható, hogy a kisebbségek számának növekedésében csak a cigányok esetében játszhatott közre a pozitív természetes szaporodás, de – mint később látni fogjuk – az ő lélekszám-növekedésük sem kizárólagosan erre a tényezőre vezethető vissza.

Migráció

A 2001 és 2011 közötti időszakban a migrációs folyamatok jelentős mértékben változtattak az ország etnikai összetételén. A folyamat nagyságáról megbízható statisztikák nem, mindössze közelítő becslések, illetve közvetett adatok állnak rendelkezésre. A vizsgált időszakot a statisztikák szerint Magyarország migrációs nyereséggel zárta, azaz többen érkeztek az országba, mint ahányan távoztak. Adatok elsősorban az érkezőkről állnak rendelkezésre, úgyhogy elemzésünkben is velük foglalkozunk részletesebben.

A vizsgált időszakban a legálisan Magyarországon tartózkodó külföldiek 45–80%-a a szomszédos államokból érkezett (többségük román állampolgár volt), akik nagyrészt – a 2001-es népszámlálás szerint 81%-ban – magyar anyanyelvűek voltak (Dövényi 2006,

Gödri 2010). Ugyanakkor a szomszédos országokból nem csak a magyar lakosság vándorolt Magyarországra. A 2011-es népszámlálás szerint – a hazai nevesített kisebbségek közül – elsősorban a román, a szlovák, a szerb és a német lakosság beköltözése öltött egyre jelentősebb mértéket (4. táblázat). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a külföldön született, nem magyar népesség jelentős hányada magyar nemzetiségűnek is vallotta magát.⁷ A bevándorlás tehát jelentősen közrejátszott egyes kisebbségek lélekszámának gyarapodásában (például románok, szerbek, németek esetében), illetve szinten tartásában (például szlovákok, ukránok). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a települési koncentrációval nem jellemezhető kisebbségek esetében (bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ukránok) a külföldön születettek aránya tradicionálisan magasabb, mint a többi nemzetiségénél, ami egy jelentős részük viszonylag új keletű bevándorlására utal (vö. Tóth–Vékás 2004, 2013). Természetesen a nem hazai (nem nevesített) nemzetiségek esetében egyértelműen a bevándorlás gyarapodásuk elsődleges forrása.

4. táblázat

A külföldön születettek száma, aránya és változása a hazai nemzetiségeknél

Név	Nemzetiséghez tartozó		Külföldön született		Külföldön született, %		Változás, 2001= 100,0%
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	
Bolgár	2 316	6 272	977	1 062	42,2	16,9	108,7
Cigány	205 720	315 583	932	1 490	0,5	0,5	159,9
Görög	6 619	4 642	1 290	1 092	19,5	23,5	84,7
Horvát	25 730	26 774	2 050	2 018	8,0	7,5	98,4
Lengyel	5 144	7 001	2 162	2 303	42,0	32,9	106,5
Német	120 344	185 696	9 756	17 500	8,1	9,4	179,4
Örmény	1 165	3 571	366	566	31,4	15,8	154,6
Román	14 781	35 641	7 286	26 821	49,3	75,3	368,1
Ruszin	2 079	3 882	1 081	1 000	52,0	25,8	92,5
Szerb	7 350	10 038	2 808	5 087	38,2	50,7	181,2
Szlovák	39 266	35 208	2 360	5 315	6,0	15,1	225,2
Szlovén	4 832	2 820	307	194	6,4	6,9	63,2
Ukrán	7 393	7 396	3 668	6 021	49,6	81,4	164,1

Forrás: Tóth–Vékás 2013, 1262. o.

A migrációnak nemcsak a lakosság etnikai összetételére, hanem az etnikai térszerkezetre nézve is fontos következményei vannak. Kincses és Tóth a 2001 és 2008 között Magyarországra költözők lakóhely-választási preferenciáit vizsgálva három térség népszerűségét állapítják meg: elsősorban a központi régiót, amely gazdaságilag vonzza a külföldi állampolgárokat; a határmenti térségeket, amelyeknek jelentős előnye földrajzi közelsége

⁷ A 2011-es népszámlálás KSH által rendelkezésünkre bocsátott 10%-os reprezentatív mintájából az derül ki, hogy a külföldi születésű, nemzetiség, anyanyelv vagy a családban beszélt nyelv legalább egyike szerinti románok 86%-a, szlovákok 69%-a, szerbek 77%-a, illetve németek 48%-a magyar nemzetiségűnek is vallotta magát (közülük a románok és a szerbek túlnyomó többsége első nemzetiségként jelölte a magyart). Ezzel szemben a fenti csoportok közül az adott kisebbségi nemzetiséghez tartozást (a fenti sorrend szerint) 72, 77, 57 és 70% jelölte.

a kibocsátó területekhez, illetve – az előzőek jelentőségétől elmaradva – a Balaton környéki területekét, amely elsősorban a hazánkba települő nyugat-európai nyugdíjasoknak jelent új otthonot (Kincses–Tóth 2010).

A fenti migrációs folyamatok, illetve a rendszerváltás óta végbemenő belső migráció eredményeképp napjainkban a szlovénok kivételével az összes hazai kisebbség legnagyobb közössége a fővárosban található. Különösen feltűnő az új bevándorló csoportok Budapestre koncentrálódása.⁸ A fővároson kívül egyre nagyobb számban élnek kisebbségi kötődésű lakosok Pest megyében, illetve az ukrán, román, szerb kötődésű lakosság esetében az anyaországuk határvidéke és a főváros közti közlekedési folyosók mentén (például az M3-as, a 4-es, az M5-ös autópályák és főutak mentén). Elsősorban a belső gazdasági migrációs folyamatoknak köszönhető, hogy a legtöbb kisebbség esetében jelentősen nőtt a nagyobb településeken, városokban lakók aránya.⁹ Ugyanakkor a nagyobb lélekszámú hazai nemzetiségek területi eloszlása viszonylag keveset változott: a legdrasztikusabb változás a román nemzetiségűeknél következett be, akik 1990-ben még $\frac{2}{3}$ részben a román határ mentén laktak, míg napjainkban már csak $\frac{1}{3}$ -uk él a térségben (és 40%-uk a központi régióban) (vö. Kocsis–Bottlik 2009). Összességében a cigányságot leszámítva mindegyik hazai nemzetiségről az mondható el, hogy a rendszerváltás óta területi és települési koncentrációjuk is csökkent (5. táblázat), egyre nagyobb számban élnek a hagyományos településterületükön kívül – elsősorban Budapesten és Pest megyében. Ezzel szemben a roma lakosság körében ellentétes folyamatok figyelhetők meg. Mint a rendszerváltás vesztesei, a növekvő munkanélküliség elől egyre többen vándoroltak vissza az elnéptelenedő, periférikus falvakba, amely etnikai cseréhez, esetenként falusi gettósodáshoz vezetett (Pásztor–Pénzes 2012). Ezáltal elsősorban Északkelet-Magyarországon és Dél-Dunántúlon fokozódott a települési koncentrációjuk.

5. táblázat

Egyes kisebbségek megoszlása aránykategóriák és nemzetiség szerint

(százalék)

Nemzetiség	Év	Településen belüli százalékos arányuk					Összesen, fő
		0–1	1–5	5–20	20–50	50–	
Cigány	1990	25,5	33,0	31,4	9,4	0,7	112 967
	2011	5,0	32,2	40,3	19,0	3,5	308 957
Horvát	1990	20,0	5,9	11,0	21,6	41,4	13 649
	2011	28,4	24,7	13,2	16,8	16,9	23 561
Német	1990	35,3	19,4	27,3	15,8	2,1	30 623
	2011	14,7	39,2	22,4	21,9	1,8	131 951
Román	1990	49,8	8,5	9,1	15,2	17,4	10 603
	2011	75,0	11,3	3,2	4,6	5,8	26 345
Szerb	1990	51,9	21,0	21,3	0	5,8	2 911
	2011	84,6	12,6	0,5	0	2,3	7 210
Szlovák	1990	40,3	14,6	14,8	30,3	0	10 297
	2011	31,5	18,2	28,9	20,4	1,1	29 647
Szlovén	1990	19,3	12,6	2,0	9,9	56,2	1 923
	2011	35,3	2,1	26,1	7,1	29,4	2 385

Forrás: KSH 1990., 2001. és 2011. évi népszámlálás alapján saját számítás.

⁸ Az arab nemzetiségűek 52, a kínaiak 76, az oroszok 51, a vietnámiak 83%-a él a fővárosban.

⁹ A legfeltűnőbb változás a horvát, a román és a szerb nemzetiségű lakosságnál figyelhető meg. 1990 és 2011 között a 10 ezer főnél népesebb településen élők aránya a horvátoknál 18-ról 38%-ra, a románoknál 39-ről 56%-ra, a szerbeknél 44-ről 69%-ra emelkedett.

Határon átnyúló szuburbanizáció

A fenti vándorlási jellemzőkön kívül az elmúlt évtizedben a migrációnak egy új, speciális formája is megfigyelhető, nevezetesen a határon átnyúló szuburbanizáció. Hardi Tamás (2011) szerint határon átnyúló szuburbanizáció akkor jön létre, ha „egy határ közeli városi térség terjeszkedése (*urban sprawl*) eléri az adott állam határát, majd megfelelő körülmények hatására át is lépi azt”. Kialakulásához több tényező együttállása szükséges: határ menti nagyváros, a szabad nemzetközi mozgás, a határ könnyű átjárhatósága és természetesen az anyagi költségek (például ingatlanárak a határ túlsó oldalán) (Hardi 2011). Napjainkban Magyarország határai mentén ilyen konstelláció a szlovák és a román határszakaszon figyelhető meg. A lakosság rövid távú, mégis nemzetközi migrációja, átköltözése csak az egyik formája a határon átnyúló mozgásoknak, hiszen ugyanígy megfigyelhetők munka vagy kiskereskedelmi célú mozgások. Az így kialakuló, határon átnyúló funkcionális régiókat Hardi (2011) „transznacionális lokális térnek” nevezi. A határon átnyúló lakóhelyi mobilitás egyúttal – általában – napi szintű ingázással is együtt jár (pl. munka, iskola, vásárlás, szolgáltatások igénybevétele, ismerősök látogatása), tehát a migránsok mindkét oldalon jelen vannak, használják azt, így összességében a jelenség a transznacionális migráció kereteiben is értelmezhető (Jagodič 2010).

A határon átnyúló szuburbanizáció keretében eddig vélhetően 10 ezer főnél kevesebben költöztek Magyarországra.¹⁰ A leglátványosabb, leginkább kutatott pozsonyi agglomeráció esetében a becslések jelentősen eltérnek: egyesek 2–3 ezer főt (Hardi 2011), mások 3500 személyt (Jagodič 2010, 33. o.) vagy akár 5 ezer főt is említenek (Slavík et al. 2011, 52. o.).¹¹ Az átköltözők etnikai összetételéről nincsenek pontos információk, de vélhetőleg – a kisebb kulturális távolság, és a nyelvi akadályok hiánya miatt – a kibocsátó város etnikai összetételéhez képest felülreprezentáltak lehetnek a magyarok.¹²

A kutatásokból és a sajtóból viszonylag jól ismert pozsonyi és nagyváradi eseteken kívül a népszámlálás alapján több határaink mentén fekvő város szuburbanizációs zónája terjed ki Magyarországra, amelyek azonban egyelőre még kisebb jelentőségűek. A szlovák határszakaszon ilyen Kassa, ahonnan elsősorban Hidasnémetire és Tornynosnémetire költöznek szlovák lakosok (1. ábra).¹³ A román határszakaszon a legjelentősebb agglomerációs térségnek Biharkeresztes és környéke számít, ahol több mint tíz településen mutatható ki jelentős, újonnan beköltözött, magát románként (is) valló lakosság (vö. Nagy 2013, 46–47. o.) (2. ábra). Itt a képet némileg árnyalja, hogy a területen több autochton román közösség is található (például Bedő, Körösszakál, Körösszegapáti). Bár feltételezhetnénk, hogy – a kulturális hasonlóság és a már meglévő román nyelvű intézmények okán – ezen román lakta településekre érkezik az átköltöző román nemzetiségűek jelentős része, mégis a 2001–2011 közötti időszakban e falvakban a román lakosság száma mintegy 100 fővel

¹⁰ Pontos számokat nem ismerjük, mivel sokan nem jelentkeznek be a magyarországi hivataloknál.

¹¹ Ezzel szemben egész Győr-Moson-Sopron megyében a 2011-es népszámlálás szerint mindössze 1802 a szlovák kötődésű lakosok száma.

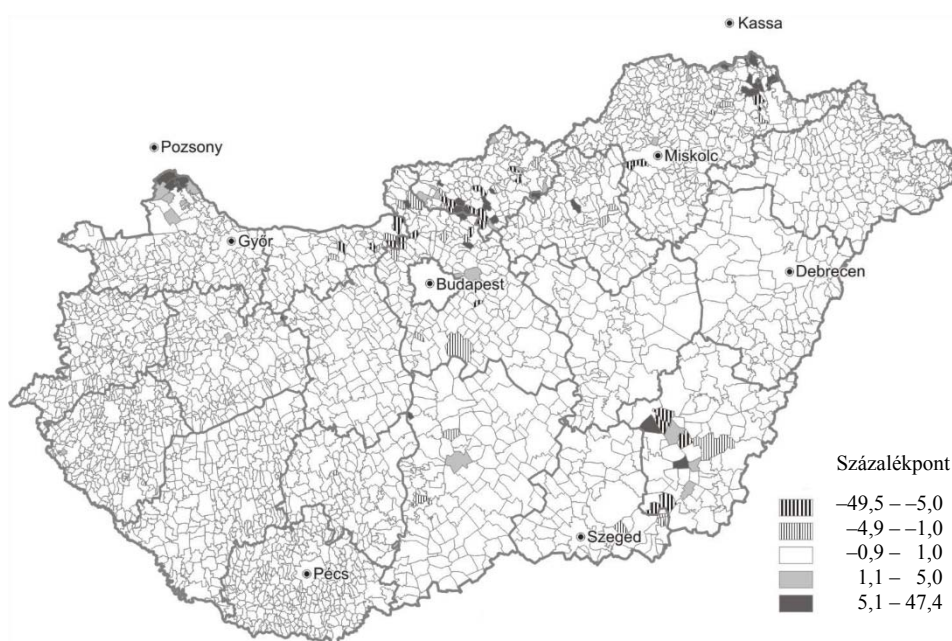
¹² Egyedül a Pozsonyból Magyarországra költözőkre vonatkozóan készült – nem reprezentatív – felmérés, amely szerint az áttelepedők 18%-a volt magyar nemzetiségű (Lampl 2010, 81. o.).

¹³ Az összes, Kassáról átköltöző szlovák lakos száma a népszámlálás alapján nem haladja meg a 200 főt.

csökkent, míg a környező településeken mintegy 400 fővel nőtt. Ezen területen tehát egyszerre zajlik egy román beköltözés,¹⁴ illetve őshonos közösségek asszimilációja. A román határszakaszon a legjelentősebb nagyvárosi szuburbán zóna¹⁵ mellett Aradról és Szatmárnémetiből is költöznek lakosok Magyarországra. Előbbi esetben – Biharkeresztes környékéhez hasonlóan – szintén mutatnak átfedést a migráció által leginkább érintett települések (Battonya, Dombegyháza, Lőkősháza és Nagylak) és az őshonos román településterület. E térségben is elmondható, hogy a román lakosság száma nő, leszámítva az őshonos román lakta településeket. A Szatmárnémetiből átköltöző lakosság Csengersima környékén mintegy 10 településen jelent meg igen alacsony koncentrációban. Az áttelepült román nemzetiségűk száma a népszámlálás szerint nem éri el a 200 főt.

1. ábra

A szlovák nemzetiségűek arányának változása 2001 és 2011 között

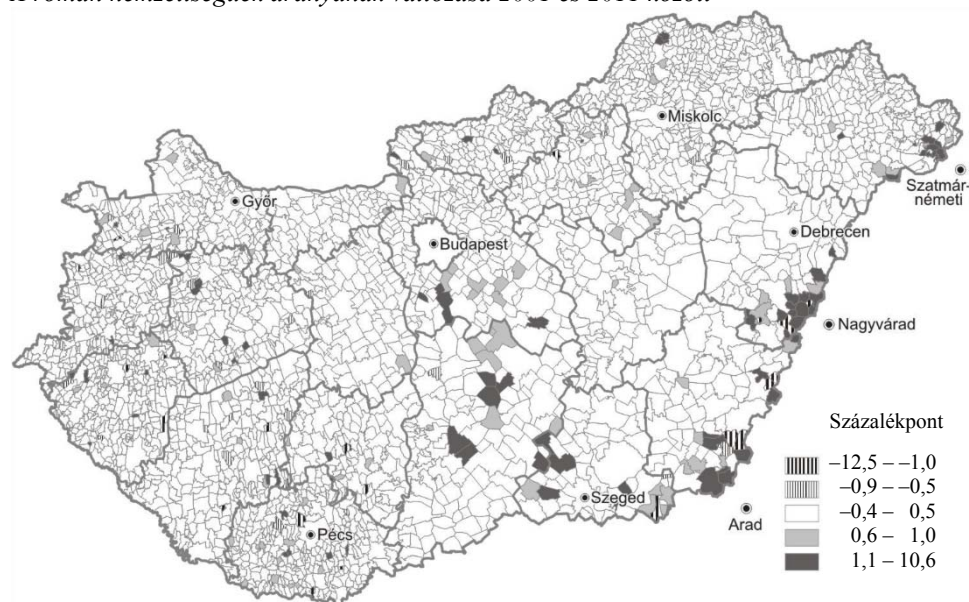

Forrás: a KSH népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés.

14 Bedőn a lakosság kb. fele román állampolgárságú (Nagy 2013, 47).

15 Nagyvárad vonzáskörzetében az átköltözők számszerűsítése nehéz feladat, főként azért, mert az ingatlanvásárlások célja az esetek jelentős részében a hosszú távú befektetés, így sok megvásárolt házban nem élnek állandó jelleggel (Nagy 2013, 47).

2. ábra

A román nemzetiségűek arányának változása 2001 és 2011 között

Forrás: a KSH népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés.

Összességében azt láthatjuk, hogy a bevándorlásnak jut a döntő szerep néhány hazai (például román, ukrán, szlovák) és az összes, a nemzetiségi törvényben nem nevesített kisebbség létszámgyarapodásában. A kisebbségek migrációs nyereségének azonban csak kisebb hányada jut a határon átnyúló szuburbanizációra – ennek ellenére a folyamat újszerűsége miatt érdemesnek láttuk a jelenséget részletesebben is bemutatni. Jól látszik az is, hogy az egyes kisebbségeket nem szabad egységesen kezelni: a román és a szlovák nemzetiségűek vizsgálata megmutatta, hogy körükben egyszerre fontos a bevándorlás létszám-növelő, és az asszimiláció létszámcsökkentő hatása. Ezek alapján azt állítjuk, hogy – hasonlóan pl. a burgenlandi magyarokhoz – a hazai kisebbségek nem egységesek, szét kell őket választani a tradicionális településterületükön élő, jobban asszimilált, magát nagyrészt magyar nemzetiségűnek is valló hazai nemzetiségekre, illetve az újonnan bevándorolt, területileg is elkülönülő, kevésbé asszimiláltakra.

A szubjektív tényezők

Ha demográfiai szempontból vizsgáljuk egy adott etnikai csoport létszámváltozását, akkor az objektív tényezők (természetes szaporodás, migráció) mellett a szubjektív tényezőket, azaz az etnikai (ön)bevallás változásait és az etnikai reprodukció csökkenését (részletesen ld. Szilágyi 2004, 177–179. o.) is figyelembe kell vennünk. Magyarország és a szomszédos országok etnikai folyamatait vizsgálva eme szubjektív tényezőket általában az asszimilációs diskurzus keretein belül szokták vizsgálni. A hazai kisebbségek elmúlt évtizedbeli létszámváltozását Tóth Ágnes és Vékás János is az asszimiláció/disszimiláció dichotómia

felől közelíti, a kisebbségek lélekszám-gyarapodását elsősorban a disszimilációnak tulajdonítva (Tóth–Vékás 2013). A következőkben amellet fogok érvelni, hogy Magyarország esetében a kisebbségek létszámnövekedésének értelmezéséhez más megközelítések hasznosabbak lehetnek, illetve hogy az asszimilációs megközelítés is helytálló – csak nem a kisebbségek számának növekedése kapcsán.

Az asszimiláció mélyreható vizsgálata alapján Biczó Gábor és Kiss Tamás is arra a véleményre jutott, hogy az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a rivális fogalmakkal szemben komplexebb, magasabb fokú (Biczó 2011, Kiss 2011). Ugyanakkor a hibriditás, a hibrid identitások, a kettős kötődés kérdése az egyetlen rivális fogalom, amelyet elég produktívnak tartanak, hogy konkuráljon az asszimiláció fogalmával (Biczó 2011, 36. o., Kiss 2011, 45. o.). Ha a magyarországi népszámlálásokból nyerhető etnikai információkat elemezzük, akkor mindenképpen arra juthatunk, hogy a módszertani változások következtében teret nyert a kettős/többes kötődések bevallása is, sőt eme identitáskonstrukció leírására a Homi Bhabha (1994) munkásságával összefüggő hibriditás fogalma is alkalmazható.

3. ábra

A két nemzetiségű deklarációk összlakosságán belüli aránya, 2011

Forrás: a KSH népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés.

A magyarországi kisebbségeket tehát a kettős/többes kötődések (ld. például Bindorffer 2001, Szarka 2003b, Kozma 2007, Homišinová 2008) és a hibrid identitások (például Kovács É. 2002) jellemzik, amelyek 2001 óta a statisztikákban is megragadhatók. A szakirodalom által már korábban is hangsúlyozott jelenség mértéke 2001 és 2011 között jelentősen nőtt: míg 2001-ben a nem magyar nemzetiségűek 36%-a, addig 2011-ben már 72%-a jelölt

meg egynél több nemzetiséget.¹⁶ A kisebbségeknek tehát közel $\frac{3}{4}$ -e egyszerre két nemzetiséghez tartóznak vallja magát, ahol a kisebbségi identitáshoz túlnyomórészt magyar identitás párosul (Tóth–Vékás 2005, 137–138. o.). Sőt a helyes megfogalmazás az lenne, hogy a magyar identitáshoz kisebbségi identitás is társul, hiszen a két nemzetiséget deklarálók túlnyomó többsége (mintegy 80%-a) a magyart jelölte első nemzetiségnek (vö. Kapitány 2013, 32. o.). A kisebbségek körében tapasztalható kettős kötődések magas hányada miatt nem meglepő, hogy a hibridek területi eloszlása nagyfokú megegyezést mutat a települési hálózattal rendelkező hazai nemzetiségek (leginkább a szlovákok, a németek és a cigányok) elhelyezkedésével, és kijelöli azon területeket, ahol a kisebbségek koncentrációja a legnagyobb mértékű (3. ábra).

Ugyanakkor a kettős kötődések és a hibriditás teóriája önmagában nem magyarázzák meg, hogy miért nőtt ilyen kiugró mértékben a kisebbségek száma az ezredforduló után, hiszen statisztikai értelemben (a népszámlálás etnikai kategóriáinak és az arra adható válaszok számának csökkenése miatt) 2001 és 2011 között még szűkült is a többes kötődések kifejezésének lehetősége. Éppen ezért érdemesnek tűnik bevonni a kutatásba egy másik elméleti keretet, amely fontos lehet a folyamatok megértésében; ez pedig a Herbert Gans (1979) által bevezetett fogalom, a szimbolikus etnicitás. A szimbolikus etnicitás olyan „azonosulásként határozható meg, amely nincs beágyazva valamely partikuláris etnikummal összekapcsolható életmódba vagy intézményrendszerbe (...), hanem olyan alkalmi és opcionálisan felvállalható gesztusokon és gyakorlatokon keresztül nyilvánul meg, amelyek a származási közösség tradícióihoz való kapcsolódás szimbolikus kifejezéseiként értelmezendők” (Horváth 2006, 47. o.). A szimbolikus etnicitás esetében tehát nem szükségszerű az etnikai kultúra és a nyelv gyakorlása, ismerete, valamint a kisebbségi intézmények használata. Ennek megfelelően a szimbolikus etnicitás nem jelent etnikai újjáéledést (*ethnic revival*) (Gans 1979, 1. o.).

Megítélésünk szerint a kisebbségek népszámlálásokon rögzített számbeli gyarapodásának rendszerváltás óta megfigyelhető trendje a módszertani változások mellett leginkább a szimbolikus etnikai önidentifikációknak köszönhető – a cigány lakosságot leszámítva. Mire alapozzuk mindezt? Egyrészt arra, hogy míg a terepi kutatások szinte mindegyik hazai nemzetiség esetében meglévő és folytatódó asszimilációs folyamatokról tudósítanak (például Bindorffer 2001, 2007, Kozma 2007, Homišinová 2008, Bartha et al. 2013), addig a népszámlálások szerint a kisebbségek száma nő. Másrészt a szimbolikus etnicitás elméletével teljes mértékben egybevágnak a nemzetiségi és az anyanyelvi adatok egymástól való egyre jelentősebb mértékű elszakadása (6. táblázat). A 2011-es adatok arról tanúskodnak, hogy az adott nemzetiséghez tartozásnak egyáltalán nem feltétele a nyelvi kompetencia.¹⁷ Az is jól látható, hogy míg korábban inkább az anyanyelv fejezte ki az adott kisebbséghez való kötődést, addig ez – az előrehaladott nyelv- és identitásváltás hatásaként – napjainkra

¹⁶ 2011-ben 436 ezer fő, az etnikai hovatartozásukról érdemben nyilatkozók 5,1%-a sorolta magát két nemzetiséghez. Ugyanakkor ha az összes identitáskategóriát számítjuk, akkor a 2001-es népszámlálás alkalmával a kisebbségi kötődésűek 91%-a, 2011-ben pedig 95%-a deklarált többes kötődést, amely általában kisebbségi és magyar identitáspárt jelent: 2001-ben Tóth és Vékás (2005, 124. o.) számításai szerint a kisebbségiek közel 87%-a jelölt meg legalább egy kategória szerint magyar kötődést.

¹⁷ A lakosság nyelvismerete – az anyanyelvi összetételhez hasonlóan – kettőséget mutat: a számottevő migrációs utánpótlással rendelkező kisebbségeknél (románok, szerbek, ukránok) nőtt az adott kisebbségi nyelvet ismerők száma, míg a többiekénél csökkent. Kivételt képez a német nyelv, amelynek ismerete nem korlátozódik a német kisebbségre és a Németországból bevándoroltakra, illetve a cigányok esetében természetes szaporodásuk miatt nőtt a valamelyik cigány nyelvet ismerők száma.

megfordult, és egyértelműen az anyanyelvnél szubjektívebb nemzetiségi kategórián keresztül fejeződik ki (Szarka 2003b, 414. o., Tóth–Vékás 2005, 148. o., Kozma 2007, 264. o.).¹⁸ Mindezen folyamatok eredményeképp azon kisebbségek aránya, akik minden kategória szerint az adott etnikai csoport tagjának vallották magukat, jelentősen csökkent (6. táblázat).

6. táblázat

Az AN-index és a homogenitási index változásai a főbb etnikai csoportok körében*

Név	AN-index				Homogenitási index	
	1980	1990	2001	2011	2001	2011
Magyar	99,4	100,8	101,4	101,1	96,4	96,4
Bolgár	95,7	81,5	27,5	16,8
Cigány	435,9	33,7	25,5	17,6	18,0	13,5
Görög	76,6	47,8	21,8	28,7
Horvát	147,4	129,5	91,9	58,2	33,9	39,4
Lengyel	87,1	53,2	29,1	30,4
Német	276,1	121,7	54,4	29,0	15,2	14,1
Örmény	47,4	13,5	14,8	7,2
Román	114,3	81,3	106,1	52,7	28,2	21,9
Ruszin	101,4	30,1	22,8	13,6
Szerb	122,1	101,7	88,8	51,4	30,1	24,1
Szlovák	176,4	121,9	66,8	33,4	14,5	18,5
Szlovén	181,5	136,1	105,1	72,2	40,3	44,1
Ukrán	96,4	60,1	42,7	20,8
<i>Hazai nemzetiségek összesen</i>	43,2	26,7	19,3	16,2
Arab	103,0	64,6	..	37,2
Kínai	106,1	94,6	..	80,5
Orosz	139,1	119,6	..	28,2
<i>Nem magyarok összesen</i>	183,8	68,7	50,4	31,3	..	17,1

Forrás: a KSH népszámlálási adatai alapján saját számítás.

* Az AN-index azt mutatja meg, hogy adott etnikai csoportnál 100 nemzetiség szerinti csoporttagra hány anyanyelvi kritérium szerinti csoporttag jut. A homogenitási index azt mutatja meg, hogy a legalább egy kategória alapján adott etnikai csoporthoz tartozók közül mekkora azoknak a részesedése, akik minden kategória szerint az adott csoporthoz sorolták magukat.

A fenti indexek változása mellett az adott kisebbséghez tartozók számának népszámlálásról népszámlálásra való hektikus változása is a szimbolikus etnikai kötődések létét támasztja alá. Nemcsak az etnikai csoportok lélekszáma, hanem korcsoportos megoszlása is számottevő változásokat mutatott a legutóbbi népszámlálások alkalmával (vö. az öregedési index változásai: 3. táblázat). Bár a települési hálózattal rendelkező hazai nemzetiségek generációs összetétele tipikusan az intergenerációs asszimiláció hatásait tükrözi (például horvátok, szlovákok, szlovénok), a fiatalabb középgenerációknál több esetben megerősödik a kisebbségi identitás (például németek, illetve a mikrokisebbségek).¹⁹

A szimbolikus etnicitás egy másik ismérve, hogy az egyes népszámlálások között igen nagy a fluktuációja az adott közösséghez tartozóknak. Ez leginkább a települési szint vizsgálatából derül ki. Egyes településeken többszörösére nőttek, vagy akár a semmiből tűntek

¹⁸ Anyanyelv és nemzetiség viszonyának megfordulása a határon túli magyar szóránközösségekben (például Dél-Erdély, Bánság, Horvátország) is megvalósult az elmúlt évtizedekben, főként a nyelvi asszimiláció következtében.

¹⁹ Természetesen az egyes nemzetiségek korcsoportos megoszlása nagyban függ a természetes szaporodástól (ld. cigányok), valamint a migrációtól, ami elsősorban a migrációban leginkább részt vevő fiatal középgenerációk számát duzzasztja fel (például a románok, a szerbek, az ukránok esetében).

elő kisebbségi közösségek, hogy aztán később esetleg létszámuk drasztikusan csökkenjen.²⁰ Az ezredfordulót követően a legnagyobb tömegben a városi környezetben volt jellemző az etnikai gyökerek „újrafelfedezése”,²¹ ami jelentős változás a korábbiakhoz képest, amikor a városba költözők gyakorlatilag egy generáció alatt teljesen asszimilálódtak (Szarka 2003a, 296. o.). A települési adatok vizsgálata a leglátványosabb változásokat általában a cigány lakosság esetében mutatja.²² A népszámlálások alkalmával a nem cigány környezet által cigánynak tartott népességnek csak kisebb (40% körüli) hányada deklarál valamilyen roma kötődést/identitást (vö. Kocsis 2003, 713. o.), ami azonban térben és időben rendkívül változékony. Viszont a többi kisebbséggel ellentétben utóbbi ingadozás – többek között a cigány identitáskonstrukciók változatossága, illetve a cigányság stigmatizáltsága miatt – elsősorban nem a szimbolikus etnicitás keretében vizsgálendő.

A fentiekben azt próbáltuk meg alátámasztani, hogy a hazai kisebbségek lélekszámának növekedése nem az asszimiláció/disszimiláció, hanem egyrészt a kettős kötődések és a hibriditás, másrészt a szimbolikus etnicitás elméleti kereteiben értelmezendő. Előbbi jól magyarázza azon népesség önbevallását, akik valóban egyaránt rendelkeznek magyar és kisebbségi identitással, kötődnek mindkét kultúrához, használják a kisebbségi intézményeket, látogatják a kisebbségi rendezvényeket. A szimbolikus etnicitás pedig főként azok esetére alkalmazható, akik – a korábbi asszimilációs folyamatok eredményeként – már elsősorban magyar kötődésűek, de számon tartják kisebbségi gyökereiket, annak ellenére, hogy a mindennapokban nem vagy alig kapcsolódnak a kisebbségi kultúrához, intézményrendszerhez.

Azonban mind a statisztikák, mind a terepi kutatások mellett szólnak, hogy a fenti két megközelítés mellett az asszimiláció is fontos hatótényező napjainkban – csak éppen a többségi társadalom irányába mutató folyamatként. A nyelvi adatok jól mutatják, hogy a kisebbségek nyelvi asszimilációja töretlen, a nyelvhasználók előregegednek, míg a nemzeti-ségi adatok azt tükrözik, hogy az etnikai asszimiláció is létező jelenség, főként a hazai nemzetiségek őshonos településterületén (vö. 1. és 2. ábra). Mindemellett érdemes figyelembe venni, hogy az elmúlt évtizedek jelentős mértékű bevándorlása ellenére 2001 és 2011 között a nemzetiségükről nyilatkozók körében enyhén nőtt a magyarok aránya (97,8%→98,0%) (Kapitány 2013, 33. o.).

Az etnikai–nyelvi hovatartozásukról nem nyilatkozók

Magyarországon a 2001-es népszámlálás óta nem kötelező az adatszolgáltatás a nyelvi–etnikai kérdésekre. E lehetőséggel 2001-ben még csak – kérdésenként – 541–629 ezer fő élt (a lakosság 5,3–6,2%-a), 2011-re viszont számuk és arányuk jelentősen megemelkedett: 1443–1487 ezer fő, az összlakosság 14,5–15%-a. Ez a trend jól illeszkedik a régiós folyamatokba, hiszen pl. Csehországban már a lakosság negyede, Szlovákiában 7%-a nem válaszolt a vonatkozó kérdésekre.

20 Pl. a szlovák nemzetiségűek Alsópetényen (1990: 0; 2001: 0; 2011: 113 fő) vagy Pilisszentkereszten (996; 1185; 462), a németek Ikladon (12; 140; 774) vagy Zebegényben (1; 121; 65), a horvátok Ercsin (1; 1; 110) vagy Fertőhomokon (0; 136; 93).

21 „... a fővárosban és a régi településkörzetükön kívül élő ruszin válaszadók szintén fontosabb szerephez juttatták önbesorolásukban származásuk ruszin elemét. Ez a személyi kör 1945 utáni betelepülőkből és olyan ruszin értelmiségiekből áll, akik vagy »természet adta módon« kötődnek a ruszinsághoz, vagy voluntarista módon hangsúlyozzák identitásuk – esetleg újra felfedezett – ruszin elemét” (Kozma 2007, 263. o.).

22 Erre csak két példa: Boldva (1990: 0; 2001: 599; 2011: 301 cigány nemzetiségű lakos) és Kisar (130; 1; 157).

A jelenség okait vizsgálva Kocsis Károly (2003, 708. o.) a nemzeti öntudat gyengülését és az etnikai hovatartozás jelentőségének csökkenését emeli ki, míg Kapitány Balázs (2013, 28–29. o.) kárpát-medencei körképében további négy lehetséges tényezőt hangsúlyoz: rejtett kisebbségi identitást (a 2001-es népszámlálás települési adatai nyomán); egyes kisebbségek esetében az adatfelvétel – számlálóbiztos általi – tudatos szabotálása; a népszámlálással és általában az adatszolgáltatással szembeni széleskörű bizalmatlanság; valamint az önköltés hatására csökkenő válaszolási hajlandóság. Bár a fenti kategóriákból mindegyik közrejátszhatott kisebb-nagyobb mértékben, megítélésünk szerint igazán jelentős hatása csak az utolsó két tényezőnek lehetett.

Mit lehet tehát tudni a 2011-es népszámlálás etnikai–nyelvi kérdéseire nem válaszolók csoportjáról? Leginkább azt, hogy egy rendkívül heterogén csoportról van szó. Földrajzi eloszlásuk meglehetősen egyenletes, mindössze a Cserehát aprófalvas térségében van egy összefüggő, magas válaszadási hajlandósággal jellemezhető terület. Ezzel összefüggésben megállapítható, hogy a településnagyság növekedésével egyenesen arányosan nő a nem válaszolók aránya is: míg az 500 fő alatti falvakban csak 8,7% nem válaszolt, addig a 100 ezer feletti városokban már 16,7%. Települési szinten vizsgálódva a 2001-es népszámlálással szemben a 2011-es népszámláláson már nem mutatható ki az, hogy egyes nemzeti–ségi településeken kiugró lenne a nem válaszolók aránya. A nem válaszolók korösszetétele valamivel fiatalosabb az össznépeességénél, ugyanakkor az iskolázottságában nincsenek szignifikáns különbségek. Gazdasági aktivitásuk szerint pedig a foglalkoztatottak és az eltartottak válaszoltak kisebb mértékben. Összességében két tényező: a településméret és a kor tagolják leginkább e csoportot (azaz legkevésbé a városi fiatalok, míg leginkább az aprófalvakban élő idősök válaszoltak), de a különbségek nem kiugróak.

Összegzés

A legutóbbi két népszámlálás közti időszak etnikai folyamatainak értelmezése összetett feladat. Egyaránt igaz állítás, hogy nőtt és hogy csökkent a nemzetiségi lakosság száma, attól függően, hogy milyen kategória szerint nézzük, illetve milyen viszonyítási alapot (össznépeesség, vagy az érdemi választ adók) használunk. Megállapítható, hogy az eredmények, a kisebbségek etnikai önbevallása nagyban függenek a népszámlálások módszertanától, és legalább ennyire az aktuális társadalmi viszonyoktól, amely például a nem válaszolók számára, illetve a kisebbségek identitásvállalására van nagy hatással.

Ha magukat az etnikai folyamatokat vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a korábbi, tehát a 2001-es népszámlálás alapján kimutatott tendenciák jelentős részben folytatódtak. Utóbbiakból Szarka László (2003b, 414–416. o.) négy főbb pontot emelt ki: a kisebbségek számbelileg megerősödtek; anyanyelv és nemzetiség szerepe felcserélődött; számottevően változott a kisebbségek területi megoszlása (városokba költözés, szórványosodás), valamint fontos az asszimiláció és a kettős kötődések szerepe. A 2011-es népszámlálás alapján elmondható, hogy e jelenségek továbbra is fennállnak, viszont egyes tényezők nagyobb súlyjal érvényesülnek. Ezek közül a legfontosabb a (nemzetközi) migráció, amelynek szerepe megnőtt, és amelynek egy új formája a határon átnyúló szuburbanizáció. A 2001–2011 közötti időszak másik sajátossága, hogy folytatódott a kisebbségi kötődésük számának gyarapodása, bár több tényező inkább csökkenésüket vetítette előre: (1) a vizsgált idősz-

kot a terepi kutatások szerint a kisebbségek folytatódó asszimilációja jellemezte, (2) a népszámlálás módszertani változásainak inkább a létszámcsökkenés irányába kellett volna hatniuk, (3) továbbá a kisebbségek migrációs nyeresége (4) és a cigányság természetes szaporodása nem volt olyan mértékű, ami magyarázná a növekményt. Ezen ellentmondást a szimbolikus etnicitás teóriája képes feloldani, azaz megítélésünk szerint a kisebbségi kötődésük egy jelentős része nyelvileg, kultúrafogyasztásában, intézményhasználatban nem, csak szubjektív deklaráció révén kapcsolódik az adott etnikai csoporthoz, és e népszámlálási gyarapodáshoz nem társul „etnikai újjászületés”. A legtöbb statisztikai mutató (pl. az adatok hektikus változása, anyanyelvi és nemzetiségi bevallások eltávolodása) alátámasztja eme feltételezésünket. Ugyanakkor a recens etnikai folyamatokat nem lehet kizárólag a szimbolikus etnicitás teóriájával megmagyarázni. Véleményünk szerint napjainkban a kisebbségi kötődésük számát pozitívan befolyásolja a szimbolikus etnicitás és a kettős kötődések/hibriditás kifejeződése, míg a továbbra is meglévő asszimilációs folyamatok csökkentik lélekszámukat. E két oldal egyenlege 2011-ben azt eredményezte, hogy a kisebbségi kötődésük száma jelentősen nőtt a korábbiakhoz képest.

Természetesen az ismertetett folyamatok etnikai csoportonként különbözőképpen mentek végbe. Szinte minden szempontból elkülönül a többi hazai nemzetiségtől a roma népesség, akik elsősorban természetes szaporodásuk, illetve erősödő öntudatuk miatt gyarapodtak. A többi nemzetiségnél azonban – a minden kategória szerint csökkenő lélekszámú szlovénokat kivéve – egyszerre játszik szerepet a bevándorlás, amely leginkább a központi régióba irányul, az asszimiláció és a kettős kötődések, amelyek hatásai főként a kisebbségek tradicionális településterületén látványosak, és a szimbolikus etnicitás, amelynek hatását – a kisebbségek korösszetételében és térszerkezetében bekövetkezett változásokat alapul véve – főként a hagyományos településterületen kívül, elsősorban a városokban élő fiatal középgenerációknál valószínűsíthetjük. Mindezek következtében egyes hazai nemzetiségek esetében jelentős belső különbségek figyelhetők meg, amik a nyelvi–etnikai és demográfiai adatokban is leképződnek, így fontos különbséget tenni a tradicionális településterületükön élő, jobban asszimilált, illetve az újonnan bevándorolt, területileg is elkülönülő, kevésbé asszimilált közösségek között.

IRODALOM

- Bartha Csilla – Borbély Anna – Erb Maria – Uhrin Erzsébet (2013): A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiáság dicsérete és kritikája*. pp. 557–576. Pozsony. Kalligram
- Bhabha, H. (1994): *The Location of Culture*. London. Routledge
- Biczó Gábor (2011): Az asszimiláció fogalmának művelési értéke a szociokulturális hasonlulási folyamatok értelmezésében. In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. pp. 19–38. Budapest. MTA Kisebbségkutató Intézet
- Bindorffer Györgyi (2001): *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest. Új Mandátum – MTA Kisebbségkutató Intézet
- Bindorffer Györgyi (2007): Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás. Előszó. In: Bindorffer Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra*. pp. 7–15. Budapest. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet
- Dövényi Zoltán (2006): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás területi jellemzői. In: Tóth Pál Péter (szerk.): *Bevándorlás Magyarországra*. pp. 121–147. Budapest. Lucidus Kiadó

- Gans, H. (1979): Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America. *Ethnic and Racial Studies* 2 (1): 1–20.
- Gödri Irén (2010): Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: Hárs Ágnes–Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. pp. 87–124. Budapest. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Hardi Tamás (2011): A határon átnyúló ingázás, mint a nemzetközi migráció egy különleges formája: A határon átnyúló szuburbanizáció – Pozsony esete. In: Róbert Péter (szerk.): *Magyarország társadalmi-gazdasági helyzete a 21. század első évtizedeiben*. <http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2011/ujkormanyzas/HardiT.pdf> (letöltve: 2014. 02. 24).
- Homišínová Mária (2008): *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. Budapest. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat
- Horváth István (2006): *Kisebbség-szociológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvár. Kolozsvári Egyetemi Kiadó
- Jagodič, D. (2010): Határon átvélő lakóhelyi mobilitás az Európai Unió belső határai mentén. In: Hardi Tamás–Lados Mihály–Tóth Károly (szerk.): *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. pp. 27–42. Győr–Somorja. MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet
- Kapitány B. (2013): Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia* 56 (1): 25–64.
- Kertzer, D. I. – Arel, D. (2002): Censuses, identity formation, and the struggle for political power. In: Kertzer, D. I. – Arel, D. (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. pp. 1–42. Cambridge. Cambridge University Press
- Kincses Áron – Tóth Géza (2010): Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése 2001 és 2008 között. *Statistikai Szemle* 88 (9): 951–966.
- Kiss Tamás (2011): A makroperspektíva védelmében. In: Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. pp. 39–48. Budapest. MTA Kisebbségkutató Intézet
- Kocsis Károly (2003): A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002). *Kisebbségkutatás* 12 (4): 706–714.
- Kocsis Károly – Bottlik Zsolt (2009): *Magyarország etnikai térképe – Ethnic Map of Hungary*. Budapest. MTA FKI
- Kovács Éva (2002): Az asszimiláció ambivalenciái. *Korall* 10: 200–207.
- Kozma István (2007): Identitás-repertoárok a magyarországi örmények, ruszinok és lengyelek körében. In: Bindorffer Györgyi (szerk.): *Változatok a kettős identitásra*. pp. 255–300. Budapest. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet
- KSH népszámlálások: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/?langcode=hu>
- Lampl Zsuzsanna. (2010): Túl a város peremén (Esettanulmány a Pozsonyból kiköltözött felső-csallóközi és Rajka környéki lakosságról). In: Hardi Tamás–Lados Mihály–Tóth Károly (szerk.): *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. pp. 77–131. Győr–Somorja. MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet
- Nagy Erika (2013): „Határtalan” stratégiák és változó falu–város viszonyrendszer: a szuburbanizációs folyamatok mozgatórugói a magyar–román határtérségben. *Településföldrajzi Tanulmányok* 2 (1): 32–51.
- Pásztor István Zoltán – Péntes János (2012): Spatial distribution and demographic trends of the Roma population in Northeastern Hungary. In: Péntes János–Radics Zsolt (eds.): *Roma population on the peripheries of the Visegrad countries*. pp. 60–76. Debrecen. Didakt
- Slavík, V. – Grác R. – Klobučník, M. – Kohútová, K. (2011): Development of Suburbanization of Slovakia on the Example of the Bratislava Region. In: Marszal, T. (ed.): *Urban Regions as engines of Development*. pp. 35–58. Warszawa. Polish Academy of Science, Committee for Spatial Economy and regional Planning
- Szarka László (2003a): Etnikai változások a déli szláv kisebbségeknél. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. 285–311. Budapest. Akadémiai Kiadó
- Szarka László (2003b): A 2001. évi magyarországi népszámlálás nemzetiségi adatairól. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. 411–416. Budapest. Akadémiai Kiadó

- Szilágyi N. Sándor (2004): Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. pp. 157–234. Kolozsvár. RMDSZ Ügyvezető Elnöksége
- Tóth Ágnes – Vékás János (2004): Határok és identitás. A 2001. évi magyarországi népszámláláskor kisebbségi nemzeti–etnikai kötődést vallott külföldön születettek jellemzői. In: Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. pp. 135–189. Budapest. Akadémiai Kiadó
- Tóth Ágnes – Vékás János (2005): Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálódás vagy a keresztközösségek erősödése? In: Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás*. pp. 123–149. Budapest. Balassi Kiadó (Sorozat: Tér és terep 4.)
- Tóth Ágnes – Vékás János (2013): A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. *Statistikai Szemle* 91 (12): 1256–1267.

Kulcsszavak: asszimiláció, hibriditás, szimbolikus etnicitás, etnikai térszerkezet, migráció, határon átnyúló szuburbanizáció.

Resume

The current paper studies the changes in the ethnic structure of post-socialist Hungary. Based on the data of the census 2011, it turned out, contrary to the expectations, that the number of the non-Hungarian population significantly increased between 2001 and 2011 and so did the population that declared no ethnicity or refused to answer. Behind this phenomenon one can identify several reasons of which the methodological changes and the role of migration and of subjective factors should be highlighted. As for the methodology, double/multiple identification in three/four ethnic categories was allowed in the last two censuses, which resulted in the growing number of respondents who declare both Hungarian and minority ethnicity. Meanwhile, the arrival of mainly economic migrants from Romania, Ukraine and Serbia has changed the ethnic landscape, particularly in the Central Region. A new transnational form of migration, observed at the Hungarian–Slovakian and Hungarian–Romanian border zones, is the cross-border suburbanization. Since the above-mentioned factors do not explain all the changes, the role of the subjective factors should be researched, too. The present paper reveals that the self-identification of some of the minorities is related to symbolic ethnicity, thus the results of the census cannot be interpreted in the frame of the assimilation discourse.